

ПРОБЛЕМА ДИТИНСТВА В СОЦІОЛОГІЇ

Дупаренко Світлана Євгенівна,

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,

Термін «дитинство» розглядається представниками різних наук (філософія, психологія, педагогіка, соціологія, історія, етнографія) як характеристика певного віку або стану людини, є загальноживим, але водночас недостатньо вивченим. Так, учні-філософи (І. Голубович, Л. Українець) визначають дитинство як феномен людського життя, макрокосм, невід'ємним елементом якого є дитячість. Психологи (С. Головін, В. Зінченко, Л. Карпенко, Б. Мещеряков, Ю. Неймер, А. Петровський, О. Степанов, А. Ребер, М. Ярошевський) терміном «дитинство» позначають початкові періоди онтогенезу (від народження до підліткового віку), протягом яких відбувається інтенсивний розвиток усіх психічних процесів.

Водночас соціологія вбачає в дитинстві частину соціальної структури суспільства. Воно розуміється як етап онтогенетичного розвитку особистості, і тому в його вивченні отримують значне поширення концепції соціалізації [2]. Дитинство виступає як об'єктивно необхідний «місцерозвиток» рефлексії соціального досвіду, визначення себе в контактах зі соціальною спільнотою (дорослими, дітьми), і ці контакти постійно розширюються і ускладнюються. Науковці (В. Абраменкова, Л. Варяниця, О. Караман, В. Кудрявцев, Л. Мулляр, І. Печенко, Г. Саган) стверджують, що соціальна ситуація розвитку дитини протягом дитинства вимагає концентрації зусиль усіх відповідальних за її нормалізацію сил: професійних вихователів і батьків, дослідників дитинства і практиків різних орієнтацій, особливо дитячих соціальних педагогів. Соціологія дитинства (А. Джеймс, А. Праут) розглядає дитинство як соціальну конструкцію, структурний і культурний компонент суспільства, змінну величину, яку не можна відокремлювати від таких змінних величин, як клас, стать або етнос.

Серед найважливіших процесів, що мають місце протягом дитинства, є процеси соціалізації та розвитку.

Дійсно, дитина визнається первинно біологічною, але потенційно соціальною людською істотою, й універсальним механізмом її «включення» в суспільний та особистісний дискурси буття є соціалізація – механізм, за допомогою якого суспільства продукують (формують, виховують) нових членів згідно з певним суспільним зразком (еталоном), що гарантує самовідтворення тих чи інших суспільств, добре впізнаваних і тотожних собі самим, без цього суспільства як такі неможливі [4; 5; 7]; це двобічний процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему суспільних відносин шляхом як засвоєння соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість; це системне утворення в соціальному становленні людини, що володіє структурністю, самоорганізацією, відкритістю, механізмами збагачення і розвитку (З. Білоусова, Л. Зайцева, І. Зверева, А. Капська,

З. Кияниця, О. Лещенко, Л. Міщик).

Щодо дітей як членів суспільства, то для них соціалізація означає бути: 1) включеними до нормативно-ціннісної системи свого суспільства, тобто поділяти його вимоги, норми, цінності; 2) соціально адаптованими до цієї системи, тобто доволі комфортно почуватися в межах суспільних вимог; 3) включеними до інтеракційного дискурсу суспільного життя, тобто вміти досягати особистих цілей без завдання шкоди іншим людям, задовольняти свої потреби, ураховуючи інтереси й потреби інших, бачити світ так, як бачать його інші [7, с. 18].

Однак, суспільство чітко керує й контролює процес соціалізації, передаючи від покоління до покоління визначений ним формальний соціальний порядок, усталює суспільні зв'язки і забезпечує їх репродукцію (держава, уряд, церква, засоби масової інформації, традиції, ритуали, вірування тощо), а також людські взаємини (емоції, почуття, прихильності, потреба ідентифікувати себе із значимими іншими людьми тощо). Так, немовлята й діти раннього віку віддають себе під безмежну владу дорослих в обмін на любов, турботу. Опосередковані близькими дорослими (батьками) первинні зв'язки між дитиною і світом, які виникають на ранніх етапах соціалізації, стають основою її входження у світ, забезпечують фундаментальну єдність зі світом, відчуття безпеки. Послаблення цих емоційних зв'язків спричиняє відчуження дитини від дорослих, її нечутливість до соціалізаційних впливів [1; 3-5; 8].

Входження дитини як соціальної істоти в життя суспільства передбачає проходження трьох фаз [6], а саме: адаптації до існуючих у суспільстві норм, форм взаємодії, діяльності; індивідуалізації як задоволення потреби індивіда в максимальній персоналізації; інтеграції особистості в суспільстві.

На перших етапах соціалізації (етапах передсоціалізації та первинної соціалізації), які відбуваються в ранньому дитинстві, світ постає перед дитиною реально відфільтрованим близькими дорослими людьми, і цей вплив має декларативний характер. Дорослі нав'язують дітям власні схеми мислення і дій, що певним чином стримує їхні бажання й можливості. Згодом дитина інтерналізує, привласнює запропонований дорослими світ не як один із можливих, а як єдино мислимий. Це означає, що вплив уже виконав свою соціалізаційну функцію. Привласнені (інтерналізовані) дитиною у процесі первинної соціалізації моделі предметного і соціального світу значно міцніше вкорінюються в її свідомість, ніж будь-які інші світоглядні моделі, з якими дитина буде стикатися пізніше, у процесі вторинної соціалізації [1; 4; 5; 9].

Первинно ініціатива в соціалізаційному процесі належить дорослим, які спонукають дитину розвиватись у заданому культурою напрямі, а дитина, у свою чергу, має сприймати світ очима дорослих і реагувати на це способами, обмеженими культурно-

нормативними рамками [7]. Проте для того, щоб піддатися соціалізаційним впливам, дитина має погодитися на це, тобто «погодитися жити і розвиватися як соціальна істота» [1, с. 128]. І задля цього дитина вимушена (з метою самозбереження й самореалізації) включатися у взаємини з іншими людьми, оволодівати засобами спілкування та узгоджувати з ними своє життя. Кінцевим результатом такого прилучення є формування особливого способу психічної організації, духовного утворення, означеного у психологічній науці терміном «особистість» [4; 5].

На етапі вторинної соціалізації (із накопиченням необхідного, базового досвіду соціалізованості) відбувається становлення ідентичності (самості) дитини, її усвідомлення як незалежної істоти, що штовхає її на шлях набуття незалежності від близьких дорослих людей, а згодом – і від матеріального світу. Це дозволяє дитині віддалятися від людей, навколишнього світу та поринати у світ власних образів, думок, почуттів, перебувати у двох вимірах – зовнішньому і внутрішньому.

Безумовно, соціум має значну владу над особистістю, він тисне на неї, висуває певні, обов'язкові для виконання вимоги. І влада соціуму здійснюється за умови прийняття особою цих соціальних вимог. У свою чергу, аби зберегти власну цілісність, суб'єкт чинить опір, і боротьба цих двох тенденцій спричиняє психічне напруження, яке завжди має місце у взаєминах індивіда із соціальним середовищем [1, с. 349-350]. Це відкриває нові можливості для особистісного розвитку. Водночас дитина починає частіше стикатися з іншими, альтернативними світоглядними

моделями і набуває права на особистий вибір.

Разом із засвоєнням і накопиченням соціального досвіду відбувається перехід від зовнішньо керованої до внутрішньо керованої поведінки (самодетермінації). Розвиток й існування особистості все менше залежать від зовнішньої детермінації, але вплив соціуму не меншає. І примусова сила колективних способів мислення, і внутрішні спонукання, що формуються на основі засвоєних соціальних уявлень, наповняють індивідуальне буття людини реальним соціальним змістом, підпорядковують її логіці соціального буття. Найпотужнішим чинником соціалізації, який має внутрішньоособистісний характер, є соціальні потреби дитини (у любові, визнанні, позитивних оцінках, схваленні з боку значимих для дитини людей, соціальному престижі тощо), які, з одного боку, спонукають її до особистісного розвитку, а з іншого боку, міцно утримують у сфері соціалізаційного впливу [4; 5].

Отже, у двоспрямованому процесі задоволення взаємних вимог (соціалізації), що висуваються дитиною і суспільством одне до одного, відбувається відтворення суспільства (за умови, якщо воно задовольняє потреби індивіда) і розвиток людини, формування особистості (за умови прийняття нею вимог, що висуваються суспільством). Дитина має оволодіти мовою, мовленнєвими відношеннями, основами рахування, специфікою участі в іграх й обрядах, формуються її навички гігієни, носіння одягу, поведіння з речами, орієнтації у природному й технічному середовищі.

Список використаних джерел

1. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади / В. Васютинський. – К.: Київський славистичний університет, 2005. – 492 с.
2. Зюнкер Х. От исследования социализации к социологии детства / Х. Зюнкер, Д. Бюлер-Нидербергер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rl-online.ru/articles/4-03/251.html>.
3. Московичи С. Машина, творящая богов / С. Московичи ; [пер. с фр. Т. Емельяновой, Г. Дилигенского] ; науч. ред. А. Донцов. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 560 с.
4. Петрунько О. Дитина в інтернет-просторі: ймовірні наслідки і відповідальність дорослих / О. Петрунько // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К. : Міленіум, 2008. – Вип. 21 (24). – С. 112-123.
5. Петрунько О. Дитина у просторі між владою соціалізації та особистою свободою / О. Петрунько // Наукові студії із соціальної та політичної психології: зб. статей. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 16 (19). – С. 98-104.
6. Психология детства: учебник / [В. Аверин, Г. Виленская, Ж. Дандарова и др.] ; под ред. А. Реана. – Санкт-Петербург : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2003. – 368 с.
7. Розум С. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. Розум. – Санкт-Петербург : Речь, 2006. – 365 с.
8. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. А. Лактионова. – М. : АСТ МОСКВА, 2009. – 284 с.
9. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон; пер. с англ. и науч. ред. А. Алексеев. – Санкт-Петербург : Летний сад, 2000. – 592 с.